

УДК 351.851

[https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3\(23\)-278-287](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3(23)-278-287)

Терещенко Діна Акрамівна,
кандидат наук з державного управління, доцент, докторант навчально-науково-виробничого центру, Національний університет цивільного захисту України, 61024, м. Харків, вул. Лермонтовська, 28, e-mail: dtereshchenko7754367@ukr.net, тел.: +38(066)8277661, <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Терещенко Діна Акрамовна,
доцент, кандидат наук державного управління, докторант учебно-науково-виробничого центру Національного університету громадянської захисту України, 61024, г. Харьков, ул. Лермонтовская, 28, e-mail: dtereshchenko7754367@ukr.net

[ukr.net](mailto:dtereshchenko7754367@ukr.net), тел.: +38 (066) 8277661, <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Tereshchenko Dina Akramivna,

PhD in Public Administration, Associate Professor, doctoral student of educational-scientific-production center, National University of Civil Protection of Ukraine, 61024, Kharkiv, Str. Lermontovs'ka, 28, e-mail: dtereshchenko7754367@ukr.net, tel.: +38 (066) 8277661, <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ

Анотація. Досліджено особливості державного регулювання інвестицій у людський капітал. Визначено, що головним завданням державної політики у сфері інвестицій у людський капітал має стати забезпечення кожній людині можливостей для розвитку творчих сил, максимально повної реалізації продуктивних здібностей, що дозволить досягти високої якості економічного зростання. З'ясовано, що державне регулювання у сфері інвестицій у людський капітал має під собою все більш зростаюче економічне підґрунтя. Серед економічних заходів регулювання державою процесів відтворення людського капіталу слід виокремити насамперед пряме бюджетне фінансування інвестиції у людський капітал. Скорочуючи або нарощуючи державні інвестиції, уряд тим самим стримує або стимулює накопичення сукупного людського капіталу в загальнодержавних інтересах. Причому держава з власних джерел фінансує не тільки державні структури освіти,

охорони здоров'я, культури, а й установи недержавного сектору за умови реалізації останніми державних стандартів. Серед механізмів політики економічного регулювання державою сфери інвестицій в людський капітал можуть бути виокремлені наступні: надання учням роботи на час канікул, виплата стипендій, минаючи навчальні заклади тощо. Отже, одним із перспективних напрямів державної політики у сфері відтворення людського капіталу має стати стимулювання розвитку кооперативних зв'язків між навчальними закладами і фірмами, створення спільних дослідницьких центрів, підприємств, орієнтованих на розроблення і впровадження наукових досягнень. Держава в регулюванні розвитку сучасної системи відтворення людського капіталу має акцентувати увагу на накопиченні знань, розвитку здібностей, що дають можливість людині за потреби за відносно короткий час змінити сферу діяльності без істотних втрат у період адаптації.

Ключові слова: державне регулювання, людський капітал, інвестиції, освіта, охорона здоров'я, культура.

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ

Аннотация. Исследованы особенности государственного регулирования инвестиций в человеческий капитал. Определено, что главной задачей государственной политики в сфере инвестиций в человеческий капитал должно стать обеспечение каждому человеку возможностей для развития творческих сил, максимально полной реализации производительных способностей, что позволит достичь высокого качества экономического роста. Выяснено, что государственное регулирование в сфере инвестиций в человеческий капитал имеет под собой все более возрастающую экономическую основу. Среди экономических мер регулирования государством процессов воспроизводства человеческого капитала следует выделить прежде всего прямое бюджетное финансирование инвестиции в человеческий капитал. Сокращая или наращивая государственные инвестиции, правительство тем самым сдерживает или стимулирует накопление совокупного человеческого капитала в общегосударственных интересах. Причем государство из собственных источников финансирует не только государственные структуры образования, здравоохранения, культуры, но и учреждения негосударственного сектора при реализации последними государственных стандартов. Среди механизмов политики экономического регулирования государством сферы инвестиций в человеческий капитал могут быть выделены следующие: предоставление учащимся работы на время каникул, выплата стипендий, минуя учебные заведения и т. д. Следовательно, одним из перспективных направлений государственной политики в сфере воспроизводства человеческого капитала должно стать стимулирование развития кооперативных связей между учебными заведениями и фирмами, создание совместных исследовательских центров, предприятий, ориентированных на разработку и внедрение

ние научных достижений. Государство в регулировании развития современной системы воспроизводства человеческого капитала имеет акцентировать внимание на накоплении знаний, развитии способностей, дающих возможность человеку при необходимости за относительно непродолжительное время сменить сферу деятельности без существенных потерь в период адаптации.

Ключевые слова: государственное регулирование, человеческий капитал, инвестиции, образование, здравоохранение, культура.

FEATURES OF STATE REGULATION OF INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL

Abstract. The article examines the features of state regulation of investment in human capital. It is determined that the main task of the state policy in the field of investment in human capital should be to provide every person with opportunities for the development of creative forces, the fullest possible implementation of productive abilities, which will allow achieving high quality economic growth. It is found out that state regulation in the sphere of investment in human capital has an increasingly growing economic basis. Among the economic measures of state regulation of the processes of reproduction of human capital, first of all, direct budget financing of investment in human capital should be singled out. By reducing or increasing public investment, the government curbs or encourages the accumulation of aggregate human capital in the public interest. Moreover, the state finances not only state structures of education, health, culture, but also institutions of the non-state sector from its own sources when implementing state standards. Among the mechanisms of the state's economic regulation of investment in human capital, the following can be singled out: providing students with work during the holidays, paying scholarships, bypassing educational institutions, and so on. Therefore, one of the promising directions of state policy in the field of human capital reproduction should be to stimulate the development of cooperative relations between educational institutions and firms, the creation of joint research centers, enterprises focused on the development and implementation of scientific achievements. The state in regulating the development of the modern system of reproduction of human capital has to focus on the accumulation of knowledge, the development of abilities that enable a person, if necessary, for a relatively short period of time to change the sphere of activity without significant losses during the period of adaptation.

Keywords: government regulation, human capital, investment, education, health, culture.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток України характеризується багатьма особливостями у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері державного управління формуванням і розвитком людського капіталу. Поряд з цим, в рамках реалізованої в Україні концепції реформ

проблемам накопичення людського капіталу, соціальній сфері в цілому з самого початку не було приділено належної уваги на державному рівні. Пріоритет був зроблений на питання власності, переходу до ринкового ціноутворення, приватизації та денационалізації, а галузі освіти, охорони здоров'я, культури розглядалися як баласт, що стримує швидкість ринкових перетворень і лише формально визнавалися ключовим елементом загальної економічної стратегії. Свою роль зіграли укорінені у суспільстві і радянській економічній науці стереотипи щодо переваг засобів виробництва, матеріального накопичення в забезпеченні економічного зростання та переважного розвитку за рахунок витіснення живої праці, тобто, по суті, за рахунок економії на розвитку продуктивних здібностей людини.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Теоретичні і практичні аспекти державного регулювання інвестицій у людський капітал висвітлені в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей розвитку людського капіталу зробили такі вчені, О. Брацлавська [3], О. Захарова [1], С. Клишко [2], О. Макарова [4], Д. Мельничук [5], О. Носик [6], В. Пригода [2], В. Сизоненко [2], З. Пічкурова [7], О. Шутаєва [8] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються адміністративні та економічні впливи держави на процес інвестування у розвиток людського капіталу.

Формулювання цілей (мети) статті. Ціллю даної статті є з'ясування особливостей державного регулю-

вання інвестицій у людський капітал та надання пропозицій для підвищення їх ефективності

Виклад основного матеріалу дослідження. Україні сьогодні необхідна виважена державна політика, спрямована на регулювання відтворення якісних і кількісних характеристик людського капіталу, виходячи з перспективних прогнозів науково-технічного та соціально-економічного розвитку.

Перш за все, необхідна інтеграція соціальних та економічних цілей розвитку. В рамках такого підходу прийняті рішення, спрямовані на досягнення економічної стабілізації в суспільстві і забезпечення економічного зростання, слід розглядати не тільки з точки зору виконання економічних завдань, але беручи до уваги і реалізацію соціальних цілей. Таким чином, досягнення соціальних результатів перестає розглядатися як вторинне після досягнення стабільності в економіці, виступаючи передумовою вирішення стратегічного завдання забезпечення сталого економічного зростання. При цьому, безсумнівно, досягнення соціальних результатів більшою мірою обумовлено рівнем розвитку економічних процесів.

Головним завданням державної політики у сфері інвестицій у людський капітал має стати забезпечення кожній людині можливостей для розкріпачення її творчих сил, максимально повної реалізації продуктивних здібностей, що дозволить досягти високої якості економічного зростання [1, с. 25]. З цією метою необхідно реально забезпечити деклароване раніше, але не підкріплене

ніякими конкретними механізмами реалізації, рівність можливостей, рівне становище кожної людини в суспільстві, його вільний і цілісний розвиток.

Тенденції світового розвитку свідчать, що державне регулювання у сфері інвестицій у людський капітал має під собою все більш зростаючу економічну основу. Серед економічних заходів регулювання державою процесів відтворення людського капіталу слід виділити насамперед пряме бюджетне фінансування інвестиції в людський капітал. Скорочуючи або нарощуючи державні інвестиції, уряд тим самим стримує або стимулює накопичення сукупного людського капіталу в загальнодержавних інтересах. Причому держава з власних джерел фінансує не тільки державні структури освіти, охорони здоров'я, культури, а й установи недержавного сектору за умови реалізації останніми державних стандартів.

Велику роль відіграють субсидії, дотації, що спрямовуються на реалізацію конкретних програм, пов'язаних з накопиченням людського капіталу, зростанням його якісних і кількісних характеристик, і носять вузьконаправлений характер [2, с. 32]. Значення таких методів досить велике, оскільки дозволяє безпосередньо стимулювати ті напрями діяльності, які держава вважає найбільш важливими і перспективними. Практика такого впливу шляхом фінансування на конкурентній основі під певні програми становить особливий інтерес для української дійсності в умовах катастрофічного дефіциту бюджетних коштів.

Крім того, реалії економічного розвитку провідних індустриальних країн світу свідчать, що державна політика, спрямована на забезпечення відтворення людського капіталу і якості економічного зростання, впроваджується в життя, як правило, при досить значній фінансовій, організаційній та іншій участі підприємців та інших соціальних інститутів суспільства. Тому, використовуючи позитивний досвід цих країн, державні органи повинні реалізувати механізм пільгового оподаткування організаціям соціальної сфери як державного, так і недержавного сектора, а також ширше використовувати податкові пільги, що роблять економічно вигідними для інвесторів вкладення частини наявних в їх розпорядженні коштів в накопичення людського капіталу. Цим держава, з одного боку, знімає з себе частину зобов'язань з інвестуванням в людський капітал, заохочуючи приватних інвесторів, а з іншого — стимулюючи накопичення людського капіталу, держава створює умови для зростання національного виробництва, а отже, і оподатковуваної бази в майбутньому.

Надаючи податкові знижки, держава може стимулювати фірми приймати на роботу молодих людей, які не мають професійного досвіду, а також молодих фахівців відразу після закінчення навчального закладу [3, с. 183]. Використання таких податкових пільг дозволить частково вирішити проблему молодіжного безробіття, даючи можливість молодим фахівцям та особам, які не мають професійного досвіду, набути практичного досвіду в обраній сфері ді-

яльності та реалізувати накопичений корисний потенціал.

На рівні домогосподарств, як відомо, переважні можливості в процесі накопичення людського капіталу отримують діти в сім'ях, де рівень доходів вище. У вирівнюванні цих можливостей і знятті проблеми велика роль держави та її політики, пов'язаної з цільовим перерозподілом доходів у суспільстві, спрямованої на підтримку відтворення людського капіталу в ранньому віці в сім'ях з низьким рівнем доходів.

Таким чином, відносно домогосподарств податкова політика держави спочатку повинна носити об'єктивно диференційований характер. Зокрема, необхідно надавати податкові пільги та соціальні допомоги багатодітним сім'ям, а також сім'ям з мінімальними доходами, даючи їм можливість інвестувати в людський капітал своїх дітей в системі домашньої і формальної освіти, охорони здоров'я і так далі.

Серед механізмів політики економічного регулювання державою сфери інвестицій в людський капітал можуть бути виділені наступні: надання учням роботи на час канікул, виплата стипендій, минаючи навчальні заклади тощо. Отже, одним з перспективних напрямів державної політики у сфері відтворення людського капіталу має стати стимулювання розвитку кооперативних зв'язків між навчальними закладами і бізнесом, створення спільних дослідницьких центрів, підприємств, орієнтованих на розробку і впровадження наукових досягнень.

Реально повинен бути задіяний механізм кредитування накопичен-

ня людського капіталу, в тому числі шляхом надання студентських позик зацікавленим особам, умови видачі та термін погашення яких визначаються державним договором про надання позики і враховують матеріальне становище і рівень доходів сім'ї [4, с. 19].

Тому з точки зору підвищення ефективності вкладених ресурсів велике значення набувають, по-перше, професійна орієнтація, яка дає можливість людині, виходячи з її власних здібностей і нахилів, вибрати той чи інший напрям майбутньої діяльності, в якому вона з найбільшою віддачею для себе і суспільства зможе реалізувати накопичений людський капітал, і, по-друге, розробка прогнозів потреби економіки в певній структурі кадрового потенціалу на перспективу, виходячи з тенденцій розвитку техніки, технології, організації виробництва. Такий прогноз може бути використаний для зміни напрямку розвитку системи відтворення людського капіталу з метою забезпечення оптимального співвідношення між необхідним рівнем накопичення характеристик людського капіталу з точки зору наявної структури виробництва і фактичного рівня накопичення якісних і кількісних характеристик людського капіталу.

Держава в регулюванні розвитку сучасної системи відтворення людського капіталу має акцентувати увагу на накопиченні знань, розвитку здібностей, що дають можливість людині при необхідності за відносно нетривалий період часу змінити сферу діяльності без істотних втрат в період адаптації [5, с. 39]. Іншими словами, центральне місце в системі

накопичення людського капіталу має займати розвиток здібностей людини до подальшої систематичної самоосвіти, здібностей здобувати нові знання, навички, вміння в конкретній області на базі отриманої загальнотеоретичної підготовки. Таким чином, сучасна економіка вимагає розвитку системи безперервної освіти, в рамках якої людина вчиться протягом усього життя. Тільки в цьому полягає можливість її швидкої адаптації до мінливого світу.

З цією метою необхідна трансформація всієї структури системи освіти. Зокрема, необхідне перетворення установ ранньої професійної орієнтації, оскільки при ранній спеціалізації людина менше пристосована до неминучих змін.

Посилення регіоналізації політики у сфері відтворення людського капіталу веде до наростання територіальної нерівності в накопиченні якісних і кількісних характеристик людського капіталу людей, що живуть в різних регіонах країни [6, с. 24]. У цих умовах необхідне втручання державних регулюючих органів з метою вирівнювання ситуації за допомогою підтримки соціальних програм в депресивних районах. Причому виділення цільових субвенцій територіям має бути спрямоване більшою мірою на стимулювання розвитку системи відтворення людського капіталу регіону.

Відтворення людського капіталу вимагає більше зусиль, ніж відтворення фізичного капіталу. Про це свідчить післявоєнний досвід Японії та країн Західної та Східної Європи. Тому навіть на тлі тих труднощів, що переживає сьогодні українська

економіка, держава не повинна самоусуватися з цієї сфери, відкладати вирішення її проблем на майбутнє. В Україні вже сьогодні на державному рівні необхідно чітко визначити пріоритетні напрями відтворення людського капіталу з урахуванням ситуації, що реально складається на ринку та ефективності різних видів інвестицій в людський капітал, виходячи з того, що продуктивні здібності людини є важливим структурним елементом соціального потенціалу стійкості і зростання сучасної економіки.

Умовою активізації інноваційного процесу в державному регулюванні інвестицій в людський капітал є формування інституційного середовища, стимулюючого підприємства до освоєння нових технологій. Йдеться про податкові пільги, інформаційне забезпечення, захист інтелектуальної власності. Такий правовий захист інноваційної активності існує в більшості розвинених країн світу, але по суті відстає в Україні. Звідси низька інноваційна активність українських підприємств.

За даними Мінпраці, існуючий рівень зайнятості в Україні є надлишковим в порівнянні з країнами перехідної економіки і відображає низьку продуктивність праці. Лише 5 % економічно активного населення відноситься до категорії висококваліфікованих фахівців (у ФРН показник становить 56 %, у США — 43 %). При цьому в одних секторах є вільні робочі місця, в інших — надлишок зайнятості. Одна з причин нерівномірного розподілу робочої сили полягає в тому, що система підготовки у вузах і профтехучилищах не відповідає вимогам економіки [7, с. 230].

Інша причина, величезна диференціація в оплаті праці сприяє відтоку кадрів з низькооплачуваних секторів економіки.

Більш активну позицію у формуванні кваліфікованих трудових ресурсів повинен зайняти бізнес. Зараз все помітніше прагнення великих компаній вкладати гроші в освітні програми і підготовку потрібних компаній фахівців. Тому в сучасних умовах на передній план знову виходить реалізація ідеї безперервної освіти. Випереджаюча підготовка фахівців за пріоритетними напрямками передбачає підтримку провідних вузів, наукових шкіл, створення науково-освітніх центрів, контроль якості підготовки фахівців з незалежним тестуванням студентів і викладачів. Перехід на нові технології навчання і зростання оплати праці підвищать статус викладачів і престижність їх праці.

Розвиток освіти має бути тісно пов'язаний з ринком праці та сприяти ефективній зайнятості населення [8, с. 32]. У зв'язку з цим вже на першому етапі слід поставити перед урядом питання про необхідність довгострокового прогнозу професійно-кваліфікаційної структури працівників. Потрібні також моніторинг ринку праці, чітка політика збалансованості попиту і пропозиції робочої сили. Професійне профілювання молоді має стати незалежним від вирішення проблем армії.

Важливо наголосити, що ефективно державне регулювання інвестицій у людський капітал неможливо без низки послідовних, поетапних кроків щодо запровадження нових принципів, методів, функцій в діяль-

ність органів державного управління і місцевого самоврядування. Теоретико-методологічні засади реформування державно-управлінських систем обов'язково мають враховувати певні закономірності організаційного розвитку органів публічної влади. Найбільш вдалим для впровадження в діяльність владних структур є проектний підхід до організаційних перетворень. На особливу увагу, на думку автора, заслуговує модель Г. МакЛіна [9], який представив структурно-процесний підхід до моделювання організаційного розвитку. Проектний підхід є вигравним порівняно з іншими, оскільки надає можливість здійснити організаційну діагностику діяльності органів влади, покращити якість прийнятих управлінських рішень, і що більш важливо — покращити якість нововведень, забезпечити використання нових інноваційних засобів управління органами публічної влади у скорочений термін при обмежених ресурсах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наведені вище положення дозволяють зробити наступні основні висновки:

- у процесі реалізації внутрішньої політики держави необхідна інтеграція соціальних та економічних цілей розвитку. В рамках такого підходу прийняті рішення повинні оцінюватися не тільки з точки зору виконуваних економічних завдань, а й з точки зору реалізації соціальних цілей;
- держава має в своєму розпорядженні різноманітні (адміністративні та економічні) заходи впливу на інвестиційний процес у сфері формування людського капіталу і якість економічного зростання, в числі не-

обхідних адміністративних заходів слід виділити: квотування робочих місць з метою реалізації продуктивних здібностей найменш захищених верств населення, квотування в системі освіти, створення спеціальних фондів перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників підприємств;

- серед економічних заходів слід відзначити, крім прямого бюджетного фінансування, виділення субсидій, дотацій під реалізацію конкретних програм, систему пільгового оподаткування установ соціальної сфери, а також використання податкових пільг, що робить економічно вигідними для приватних інвесторів вкладення в людський капітал;

- у процесі регулювання відтворення людського капіталу необхідно враховувати інтереси територій, забезпечуючи сувору відповідність структури кадрового потенціалу структурі попиту на нього з боку підприємств і роботодавців регіону. Одним з напрямків такого регулювання є створення за рахунок місцевого цільового податку спеціального територіального фонду перепідготовки працівників;

- підвищити ефективність інвестицій в людський капітал дозволить реалізація заходів з професійної орієнтації молоді, розробка довгострокових прогнозів потреби економіки в певній структурі кадрового потенціалу, планомірна реалізація механізму адресного фінансування освіти, а також перерозподіл фінансових потоків в системі охорони здоров'я на користь розвитку більш ефективних форм профілактики і подальшої реабілітації;

- система професійної підготовки працівників повинна бути переорієнтована з вузько професійної на більш загальну освіту, що дозволить людині при необхідності за відносно нетривалий період часу змінити сферу діяльності без істотних втрат в період адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Захарова О. В.* Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія. Донецьк: ДВНЗ ДонНТУ, 2010. 378 с.
2. *Климко С. Г.* Людський капітал: світовий досвід і Україна : монографія / С. Г. Климко, В. М. Пригода, В. О. Сизоненко. Київ : Основа, 2016. 224 с.
3. *Ларіна Я. С.* Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації / Я. С. Ларіна, О. С. Брацлавська. Київ : ВЦ "Академія", 2012. 248 с.
4. *Макарова О. В.* Соціальна політика в Україні: монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с.
5. *Мельничук Д. П.* Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир: Полісся, 2015. 564 с.
6. *Носик О. М.* Людський капітал інноваційного розвитку: економічні основи відтворення : монографія. Харків : Вид-во НФаУ, 2016. 490 с.
7. *Пічкурова З. В.* Інвестиції в людський капітал як визначальний чинник забезпечення конкурентоспроможності національної економіки // Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 6. С. 229–233.
8. *Шутаєва О. О.* Структура та основні підходи до оцінки людського капіта-

лу // Культура народів Причорномор'я. 2014. № 278, Т. 2. С. 31–34.

9. McLean G. Organization Development: Principles, Processes, Performance. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers. 2005. 466 p.

REFERENCES

1. Zakharova O. V. (2010), *Upravlinnia investuvanniam u liudskyy kapital: metodolohiia, otsinka, planuvannia* [Management of investment in human capital: methodology, assessment, planning]. Donetsk: "DVNZ Don NTU", [in Ukrainian].
2. Klymko S. H., Pryhoda V. M., Syzonenko V. O. (2016), *Liudskyy kapital: svitovyy dosvid i Ukraina* [Human capital: world experience and Ukraine]. Kyiv: Osнова, [in Ukrainian].
3. Larina Ya. S., Bratslavskaya O. S. (2012), *Rozvytok liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii* [Development of human capital in the conditions of globalization]. Kyiv: VTs "Akademiia", [in Ukrainian].
4. Makarova O. V. (2015), *Sotsialna polityka v Ukraini* [Social policy in Ukraine]. Kyiv: In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, [in Ukrainian].
5. Melnychuk D. P. (2015), *Liudskyy kapital: priorityety modernizatsii suspilstva u konteksti polipshennia yakosti zhyttia naseleння* [Human capital: priorities of modernization of society in the context of improving the quality of life of the population]. Zhytomyr: Polissia, [in Ukrainian].
6. Nosyk O. M. (2016), *Liudskyy kapital innovatsiinoho rozvytku: ekonomichni osnovy vidtvorennia* [Human capital of innovative development: economic bases of reproduction]. Kharkiv: Vydvo NFaU, [in Ukrainian].
7. Pichkurova Z. V. (2014), Investytsii v liudskyy kapital yak vyznachalni chynnyk zabezpechennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky [Investment in human capital as a determining factor in ensuring the competitiveness of the national economy], *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. – Formation of market relations in Ukraine*, 6, 229-233 [in Ukrainian].
8. Shutaieva O. O. (2014), Struktura ta osnovni pidkhody k otsinky liudskoho kapitalu [Structure and basic approaches to the assessment of human capital], *Kultura narodov Prychornomor'ia. – Culture of the peoples of the black sea region*, 278, 31–34 [in Ukrainian].
9. McLean G. (2005), Organization development: *Principles, processes, performance*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers.